

Šance a limity seniorov v súčasnej modernej komunikácii (negatíva a pozitíva IKT v živote seniora)

*Chances and limits seniors in our modern communications
(negative and positive ICT in the life of the elderly)*

Beáta, BALOGOVÁ¹

Abstrakt

Zámerom príspevku je poukázať na náročnú životnú situáciu seniora a seniorky súvisiacu s celospoločenskou požiadavkou ovládania IKT v rámci spoločenských organizácií, od ktorých sú existenčne závislí (napr. Sociálna poisťovňa, Polícia SR, peňažné ústavy, MHD, Katastrálny úrad a atď.). Diskutabilnou je otázka spôsobilosti seniora a seniorky prispôbiť sa tempu rozvoja IKT v závislosti od danosti veku, flexibility, doterajšieho vzdelania až k strate sebavedomia. Zároveň poukázať na pozitívny prínos IKT a MKT pre seniora a seniorku s dôrazom na sociálne fungovanie v rámci ekosystémového priestoru, kde patrí užšia či širšia rodina, účasť na verejnom živote v komunite až k celospoločenskej angažovanosti. Poukazujúc aj na hrozbu digitálnej demencie a neetickosť tvorby obrazu seniora v MKP.

Kľúčové slová: Moderná komunikácia. Sociálna práca. Senior a seniorka. IKT. MKP. Digitálna demencia.

Abstract

This paper intention is to point out challenging living situation of seniors related to social demand of ICT skills within social organisation on which they existentially depend (social insurance system, police, banking institution, public transport, land registry etc.). Questionable is seniors' ability to adapt to the pace of ICT development dependent on their age, flexibility, attained education to the loss of self-esteem. Papers are also pointing out positive ICT and MCT benefits for seniors emphasising social functioning within their ecosystem, including closer and extended family, public life participation in community and society-wide engagement. Noting also the threat of digital dementia and unethically of senior's image creation in MCT.

Keywords: Modern communication. Social work. Senior citizens. ICT. MCM. Digital dementia.

Úvod

Predmetná téma evokuje k otázke ako je súčasný senior pripravený na požiadavky modernej komunikácie v dnešnej dobe. Zámerne sa vyhýbajúc adjektívom moderná, postmoderná či hypermoderná doba z dôvodu, že už

¹ Inštitút edukológie a sociálnej práce, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. Novembra č. 1, 080 01 Prešov, e-mailová adresa: beata.balogova@unipo.sk.

Jung (1994) v polovici 20. storočia poukazuje na zmeny „duše moderného človeka“, ktoré vznikajú ako reakcia na výzvu doby, dokonca v mnohých aspektoch predbiehajú aj našu súčasnosť. Druhou otázkou je, či je povinnosťou vedcov reagovať na požiadavky doby, v tomto prípade, či je dôležité upozorniť verejnosť na šance a limity, ktoré prináša moderná komunikácia pre seniora, seniorku. Prvým dôvodom je snaha o samotné poznanie, ktoré patrí k nevyhnutnej výbave vedca. Viazuce sa na poctivosť, naplnenie túžby po poznaní, ale aj na empirické zameranie. Pokúsme sa inšpirovať Jungom, v ktorého prípade ho tendencia od akademickosti vždy bezpečne vedie k empirii. To si však vyžaduje odvahu, pozornosť a intuíciu pri zverejnení vedeckých poznatkov. A to je druhým dôvodom, prečo je dokonca povinnosťou vedca ukazovať riziká, ktoré vedecky zaznamenal. Možno len súhlasiť s vyjadrením Spitzera (2014), ktorý vyjadruje, že jeho cieľom, ako vedca je zanechať deťom taký svet, ktorý je hodnotný, zasluhujúci si starostlivosť a je natoľko vhodným miestom pre život, aby sa raz – navzdory globálnemu otepľovaniu, migrácií, hospodárskej kríze a mnohým ďalším veľkým výzvam súčasnosti – sami dobrovoľne a radi rozhodli žiť v nej a mať deti. Vedec by mal cítiť potrebu podieľať sa na tomto svete, podporovať spoločenstvo, jej budúcnosť, slobodu, záujem o človeka o seba samého. Je dôležité zaujímať sa o skutočné problémy, nezávislé konanie osvietených, kriticky uvažujúcich ľudí a zastávať sa tých, ktorí to ešte nedokážu – detí alebo už nedokážu, ako je to v prípade seniora, seniorky.

Spôsobilosť seniora prispôbiť sa požiadavkám súčasnej modernej komunikácie možno vidieť ako objektívny rozpor (súvisiaci s danosťou veku a flexibilitou seniora (Határ 2016b) prispôbiť sa tempu rozvoja MKP), ako subjektívny rozpor (zahŕňajúci psychické bariéry, vzdelanie či stratu sebavedomia) až po samotnú ľahšiu manipulovateľnosť so seniormi (hlavne vo vyššom veku).

1. Informačná spoločnosť a senior

Pojem *informačná spoločnosť* sa mnohokrát viaže na označenie prechodu industriálnej spoločnosti k spoločnosti komunikačnej, ktorá úzko súvisí s označením - spoločnosť služieb, striedajúca spoločnosť priemyslovú. Práve informačno-komunikačné technológie (IKT) sú základnou podmienkou komunikácie. Špecifickú formu tvorí masová komunikácia a moderné komunikačné prostriedky. V odbornej spisbe sa stretávame s tým, že sa termíny masovo-komunikačné prostriedky, moderné komunikačné prostriedky, masová komunikácia, média používajú ako synonymá pre označenie masovej komunikácie využívajúcej prostriedky moderných technológií, prostredníctvom ktorých sa sprostredkujú informácie širokej verejnosti v kyber priestore. Masovo komunikačné prostriedky (MKP) sú súčasťou masovej komunikácie, ktorá vychádza z komunikácie, primárne

medziľudskej komunikácie. V ostatnom čase sa stretávame s *kritickou analýzou medziľudskej komunikácie*, ktorá má chrániť ľudskú prirodzenosť a hľadať cesty ku skutočnému porozumeniu a k univerzálnemu pochopeniu sveta. Z dôvodu, že osobou nie sme nikdy sami pre seba, ale sme ňou vo vzťahu k druhému. Je potrebné, aby sme rešpektovali a ctili jeden druhého, vnímali ho partnersky ako osobnosť a živú bytosť. V tejto súvislosti je dôležité odlíšiť *masmediálnu komunikáciu* od *masovej komunikácie*, ako súčasti medziľudskej komunikácie. Masmediálna komunikácia je komunikácia prostredníctvom knihy, časopisu, televízie, rozhlasu, katalógu, billboardu a pod. Masová komunikácia predstavuje termín s obmedzenejším a zároveň špecifickejšie vymedzeným obsahom, kde sa ešte zaraďujú manifestácie, predvolebné zhromaždenia, bohoslužby, moderátorské vystúpenie pri verejných športových či zábavných podujatiach, hudobné koncerty a pod. Masová komunikácia býva väčšinou chápaná ako masmediálna komunikácia (Vybíral 2015). Autori sa zhodujú na piaticich charakteristikách masovej komunikácie, ktoré významným spôsobom ovplyvňujú jej obsah a pôsobenie: 1) množinový charakter komunikácie (pôvodca aj príjemca je množina); 2) verejný charakter (dostupnosť každému potenciálnemu záujemcovi); 3) trvale rozdelenie rolí pôvodcu a príjemcu (nedochádza k premenám); 4) pôvodca a príjemca v priamom bezprostrednom kontakte a 5) na príjemcove spracovanie správy môže mať vplyv prítomnosť iných ľudí.

Samotná podstata MKP, ich existencie a vnímania sa prejavuje v dvoch základných rovinách. Jednak v podobe materiálnych (hmotných) prostriedkov, ale aj nehmotných prenosových médií. Môžu byť pre spoločnosť a jej členov veľmi prospešné v podobe zvyšovania a zefektívňovania komunikácie. Pozitívnym príkladom je využívanie médií pri riešení otázok telefonickej krízovej intervencie v prípade suicidálnych aktivít, domáceho násilia, sexuálneho obťažovania a pod. V prípade celospoločenskej osvety ide o informovanie ochrany životného prostredia, či riešenie etických otázok eutanázie a pod. Negatívnymi situáciami zneužívania technológií je problém kyberšikanovania, masovej manipulácie politických strán či nadnárodných kartelov, ktorých cieľom je vlastný zisk za cenu ohrozenia života ľudí, korupcia alebo ako nástroj podporujúci celkový dekadentný úpadok spoločnosti. Táto dialektika sa prejavuje aj v samotnom obraze spoločnosti. Dnešná spoločnosť zaujatá búrlivým technologickým pokrokom, často ignoruje význam ľudskej dimenzie v súčasnom dani. Prehliada unikátny ráz ľudskej osobnosti s jej psychickými, duchovnými a sociálno-kultúrnymi potrebami. Vyhranené technologické zameranie vytvára v spoločnosti škodlivé vedľajšie účinky, a tým je mechanické myslenie, vykorenenie, neukotvenosť, vzájomné odcudzenie, vnútorná prázdnota pripomínajúca existenčné vákuum v Sartrovskom či Franklovskom ponímaní. Spitzer (2014) upozorňuje na fakt, že vo svete narastá počet závislých od

počítača a internetu s dodatkom, že týmto klientom digitálne médiá zničili život. Zároveň poukazuje na výskum lekárov v *Južnej Kórei*, vo vysoko industrializovanom štáte, ktorý sa v oblasti informačnej techniky nachádza na svetovej špičke, že u mladých dospelých (tí sa čoskoro dostanú do kategórie senior) sa stále častejšie vyskytujú poruchy pamäti, pozornosti a sústredenia, ako aj emocionálnej plytkosti a celkovej otupenosti. Nazvali to *syndróm digitálnej demencie*.

2. Hrozba digitálnej demencie

Napriek tomu, že odborníci už druhé desaťročie upozorňujú na negatívny vplyv digitálnych médií na ľudský organizmus, či už v rámci kognitívnych alebo emocionálnych procesov, ľudia zostávajú v tejto situácii nepoučiteľnými. Deje sa tak u detí, dospelých či seniorov. Žiadne z týchto období ľudského vývinu nie je z tohto negatívneho vplyvu vyčlenené. Moderné výskumy mozgu ukazujú, že náš mozog prechádza procesom neustálych zmien, z čoho nutne vyplýva, že nás každodenné (niekoľkohodinové)² používanie digitálnych médií negatívne ovplyvňuje.

Nemecký neurovedec Spitzer (2014) zdôrazňuje najnovšie poznatky neurobiológie, ku ktorým patrí, že mozog sa používaním neustále mení. Vnímanie, myslenie, prežívanie, cítenie a konanie – to všetko zanecháva v mozgu pamäťové stopy. Pokiaľ boli tieto stopy v osemdesiatych rokoch 20. stor. považované za niečo hypotetického, dnes ich dokážeme viditeľne zobrazíť. Dnes dokážeme tieto synapsie – neustále sa meniace spoje medzi nervovými bunkami – merať (fotografovať, filmovať...). Dokonca môžeme sledovať, ako sa v priebehu procesu učenia menia. Náš mozog je produktom evolúcie s jej pozitívnymi aj negatívnymi aspektmi. Tak, ako dnes považujeme mnohé civilizačné choroby za výsledok nepomeru medzi predchádzajúcim spôsobom života³ a moderným životným štýlom⁴, môžeme taktiež lepšie chápať negatívne účinky digitálnych médií na duševné procesy v evolučnom i neurobiologickom kontexte. Médiá majú veľký vplyv na kognitívne výkony, ako je pozornosť, rozvoj reči alebo inteligenciu, teda majú priamy vplyv na fungovanie ľudskej psychiky. Tým ovplyvňujú emocionálne a sociálno-psychologické procesy, a dokonca i eticko-morálne postoje, vrátane toho, ako nazeráme na seba samých, dotýka sa to aj našej osobnej identity v zmysle výroku: „Kto za seba necháva myslieť iných, nikdy sa nepohne ďalej“. To všetko smeruje jedinca k *digitálnej demencii*.

Aj v čase digitálnych médií platí požiadavka individuálneho osvojovania si vedomostí, kritického uvažovania, zvažovania možností, overovania si

² V USA a Nemecku mladistvý venuje viac času digitálnym médiám ako spánku. V priemere je to 7,5 hodiny denne (Spitzer 2014).

³ Lov a zberačstvo, teda mnoho pohybu, potrava bohatá na vláknu.

⁴ Málo pohybu a potrava chudobná na živiny a vláknu.

prameňov, skladania jednotlivých dielov do zmysluplného sveta. Podmienkou učenia sa je samostatnosť a to sa niekedy v dobe digitalizácie stráca a vedie k demencii. Demencia je viac než zábudlivosť. A v prípade digitálnej demencie ide o fakt (Spitzer (2014), že už mladí ľudia sú stále viac zábudliví (po prvý krát to potvrdili kórejskí vedci už v roku 2007) a nesamostatní. Mnohokrát sa spoliehajú na technické pomôcky a ich duševná výkonnosť nie je schopná už zaznamenať chyby tejto techniky. Mnohí vedci sa tak dostávajú do stretu pri vyjadreniach, že média patria do každodenného života, a preto si na nich deti musia zvykať. Avšak iná skupina odborníkov odporuje, že nové média majú potenciál vyvolávať závislosť rovnako ako alkohol, nikotín a iné drogy. Závislosti na počítačoch a internete sa začali hŕfne vyskytovať a pre postihnutých majú ničivé dôsledky. U seniorov a senioriek je to o to viac nebezpečné, že sa u nich vplyvom digitálnych sietí prehĺbi sociálna izolovanosť, závislosť na nakupovaní, hrách a pod.

Celkovej demencii, v nadväznosti na digitálnu demenciu je možné predchádzať tak, že budeme svoj mozog trénovať učením, a to konkrétne rozvojom *hipokampusu*. Ten v kôre veľkého mozgu vytvorí spoje, ktoré nazývame zážitkom. Naš mozog teda funguje do istej miery podobne ako sval: ak je využívaný – rastie, ak sa nevyužíva – zmenšuje sa. Napriek tomu platí fakt, že mozog je najdynamickejším orgánom nášho tela, čo úzko súvisí s tým, že ak je náš mozog ohrozený stresom (čoho príčinou môže byť aj vplyv médií), dochádza k odumieraniu mozgových buniek a k vzniku *Alzheimerovej choroby*.

3. Obraz seniora vo verejnoprávných a súkromných médiách

V konceptuálnom kontexte vzniká otázka Akcentujeme scitlivosť postoja k seniorom v médiách? V každodennom rytme sa neustále ocitáme pod vplyvom médií, sledujeme televízne spravodajstvo, pozeráme internetové vysielanie správ, surfujeme na sociálnych sieťach, čítame dennú tlač, časopisy a knihy v ich printových či online formách. Tým sa stávame aktérmi tvorby alebo pasívnymi prijímateľmi mediálneho trhu. Otázne však je, nakoľko si so sledovaním uvedomujeme morálne dilemy. Naše etické postoje bývajú často nejasné a nepriehľadné. Stretávame sa so zmesou faktov, argumentov a hodnôt, premiešaných s istou dávkou fantázie a špekulácií. Naš vnútorný dialóg prebieha v tvorbe otázok a odpovedí: Ako odlíšiť pravdivé od nepravdivého, skresleného až po klamlivé? Pravdivosť informácií a našich postojov je konfrontovaná s časovou dimenziou. Nakoľko až v horizonte niekoľkých rokov zistíme, že išlo o kvalitnú formu manipulácie. Hrozba MKT vo všeobecnosti má viacero podôb. Predovšetkým sa dnes zdôrazňuje sila masovej komunikácie ako siedmej veľmoci, ako tlak peopletrov, ako propagácia zašpinených dát či komunikačnej ideológie, ako podpora „čumilstva“ – straty tabu a v neposlednom rade ako život vo vymoderovanom svete (Vybíral 2015).

Tým sa dostávame k úvahe, že etika médií je (mala by byť) v centre pozornosti. Čím väčší nátlak predstavuje udržanie „publika“, tým viac sa každý oháňa deontologickými požiadavkami; čím silnejšie prevažujú ekonomické úvahy, tým viac sa vzmäha problematika poctivosti a úcty k verejnosti. Čím viac priamy prenos mení štruktúru informácie, tým zanietenejšie sú diskusie o pravdivosti a žurnalistickej zodpovednosti. Čím viac „siedma veľmoc“ prezentuje svoj vplyv, tým viac je diskusií o nových hraniciach povinnosti voči pravde a oprávnených medziach slobody vyjadrovania. Oživenie záujmu zodpovednosti smerom k etike vyjadrovania nie je možné odlúčiť od počtu preheškov voči profesijným pravidlám v podobe neoverovania faktov, nepravdivých reportáží, prenikanie do súkromného života, „musíme“ sa podľa Lipovetskeho (2013) vyhnúť bezvýhradným nárekom na úpadok kvality informácií a deontológie novinárov. Existujúci úpadok demokracie sa zrkadlovo prejavuje aj v úpadku novinárskeho remesla. Mediálna etika síce vyhlasuje za svoj cieľ vytvorenie zodpovednejšej tlače, ktorý bude viac ctíť občanov a pravdu, zároveň zostáva doteraz neznámym faktorom zvýšenej exponovanosti samotnej mediálnej moci. V súčasnosti sme svedkami, že niektoré média (hlavne bulvárna tlač a televízia) vo svojej senzácii chytivosti prekračujú rôzne hranice slušnosti až dokonca tabu. Tvorcovia programov reagujú na ľudskú zvedavosť, chcú provokovať a prebúdzajú v ľuďoch aj také negatívne vlastnosti, ako je „čumilstvo“. Určité tabu by malo platiť aj pri rešpektovaní súkromia človeka. Svedčia o tom rôzne programy či reklamy. V rámci postoja „všetko je dovolené“ sa tu stráca etický rozmer. Chýba odstup, nadhľad a dementovanie situácie. Neunikne nám, že tu nastáva určitá strata ľudskosti, ľudskej osobnosti, mizne integrita, intimita, ide o „degradáciu“ ľudstva. O to viac, že objektom, či niekedy aj aktérom sú samotní seniori (v prípade producentov, hercov, adresátov...).

Záver

Znovuoživenie hodnôt spolu s pocitom zodpovednosti sa nám všade predkladá ako imperatív číslo jeden našej epochy – etická sféra sa stala zrkadlom, v ktorom je možné odhaliť nového ducha doby. Na jednej strane sa kladie dôraz na práva individua a ich ochranu vo všetkých vzťahoch. Na druhej strane je to tiež zdôrazňovanie otázok verejného blahobytu v súlade s morálnymi aspektmi rozhodovania a konania všetkých členov spoločnosti (zvlášť v decíznej sfére), aby sa predišlo tenzii stretov oboch úrovní, ktorých výsledkom je ageizmus, hostilita, agresivita, migrácia, atómové hrozby a pod. Aplikované na súčasnú spoločnosť to znamená, že v rukách ľudí je humanizácia zákonov, udržanie mieru medzi národmi, zachovanie ekologickej rovnováhy v prírode, či etický charakter prichádzajúcej globalizácie. Humánny mikrokozmos môže pomôcť vytvárať humánny makrokozmos. Pretože ak chce spoločnosť a jej jedinci pretrvať, musíme

akceptovať meniace sa bytie a prijať takú formu presvedčenia, resp. interpretácie udalostí, ktorá nám umožní hovoriť o sebe navzájom s rešpektom a úctou. Záverom možno súhlasiť s vyjadrením Spitzera (2014), že veda je to najlepšie, čo máme. Je to kolektívne hľadanie pravdivých, spoľahlivých poznatkov o svete, vrátane o nás samých. Každý, kto vykonáva každodenné činnosti (od nástupu do auta, lietadla, užívania liekov či zapnutia sporáka) v podstate potvrdzuje, do akej miery sa môže spoľahnúť na vedecké poznatky, a taktiež to skutočne aj robí. Kto spoľahlivosť vedy odmieta, je sám proti sebe a ohrozuje seba, ale aj iných. Preto využime digitálnu komunikáciu pre blaho seniora, seniorky, nie pre jeho ohrozenie.

Literatúra

- HATÁR, Ctibor, 2016b. *Sociálny andragóg v systéme starostlivosti o inštitucionalizovaných dospelých a seniorov (nielen) so zdravotným postihnutím*. Nitra: UKF. ISBN 978-80-558-0988-5.
- HEIDEGGER, Martin, 1996. *Bytí a čas*. Praha: Oikoymenh. ISBN 80-8600-512-7.
- JUNG, G. Carl, 1994. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis. ISBN 80-7108-087-X.
- LIPOVETSKY, Gilles, 2013. *Hypermoderní doba*. Praha: Prostor. ISBN 978-80-7260-283-4.
- NYTROVÁ, Olga a Marcela PIKÁLKOVÁ, 2007. *Etika a logika v komunikaci*. Praha: UJAK. ISBN 978-80-86723-45-7.
- SPITZER, Manfred, 2014. *Digitální demence*. Brno: Host. ISBN 978-80-7294-872-7.
- VYBÍRAL, Zbyněk, 2009. *Psychologie komunikace*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0869-3.

Príspevok vznikol ako výstup z riešenia Projektu VEGA MŠVVaŠ SR č. 1/0134/17 *Význam hodnotovej orientácie - očakávania a perspektívy mladej generácie z hľadiska jej uplatnenia na trhu práce*.

Kontakt na autorku: prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, ul. 17. Novembra č. 1, 080 01 Prešov, Slovensko, beata.balogova@unipo.sk